

UVOD

Nasilje u porodici postaje predmet društvenog i naučnog interesovanja tek u drugoj polovini dvadesetog veka. Da preciziramo – u svetu. U Srbiji – tek u poslednjih petnaest godina. Najpre je pažnju osvojilo nasilje nad decom, potom nasilje nad ženama. Stari i nemoćne osobe koji takođe lako mogu postati žrtve nasilja u porodici još uvek su na marginama društvenog interesovanja.

Zanimanje za problem nasilja u porodici i zaštite žena (i dece) – žrtava nasilja dobija snažne impulse iz okrilja međunarodnih i nevladinih organizacija u potrazi za odgovorima na pitanje kako mu najefikasnije stati na put, a naročito kako najefikasnije zaštитiti žrtve. I u Srbiji su na potrebu za kreiranjem adekvatnih odgovora u pravnim okvirima ukazivale (a i sada to čine) prvenstveno nevladine organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava (žena i dece), dok je istinsko zanimanje države i pravne nauke za ovaj problem i njegovo rešavanje tek na početku.

Ovaj specifičan, kompleksan, a veoma rasprostranjen oblik nasilja zahteva i specifičan, dobro promišljen odgovor države u procesu njegovog suzbijanja i sprečavanja. Razume se, tek pošto je adekvatno prepoznat, jer samo dobro upoznavanje sa problemom može rezultirati i adekvatnom, delotvornom reakcijom. Ovo upoznavanje se ne vezuje samo za fenomenološku dimenziju problema, već i, pre svega, za onu etiološku. Kompleksnost problema stvara teškoće, pa i konfuziju u pristupu njegovom definisanju, utvrđivanju uzroka i sledstveno, njegovom rešavanju. Za to je situacija u Srbiji odličan primer.

U društvenom miljeu kakav je naš, sa patrijarhalnim nasleđem, pod teretom različitih oblika diskriminatorne politike i prakse, nasilje u porodici se teško prepoznaće kao važan društveni problem. Uočavanje njegove prisutnosti i opasnosti i iznalaženje adekvatnog društvenog i državnog odgovora ometaju i ukorenjene predrasude i stavovi o porodici kao svetinji i nasilju u njoj kao manje važnom i pre svega porodičnom, privatnom problemu. Teško je, naime, spojiti predstavu o porodici kao osnovnoj celiji društva, antropološkoj univerzaliji, mirnoj luci i brani od vaskolikih nedaća koje dolaze spolja sa podatkom da je porodica jedna od najnasilnijih društvenih institucija, s izuzetkom vojske za vreme ratnih sukoba¹.

¹ R. J. Gelles, *Intimate Violence in Families*, Sage, London, 1997, str. 124.

Problem komplikuju i tipične predrašude sa diskriminatornom osnovom vezane za (tradicionalne) uloge pojedinih članova porodice, pa u vezi sa tim i nasiljem u njoj, kojima ne odolevaju ni predstavnici društvenih institucija koji se pozivaju u pomoć. Tako se od muškarca očekuje da bude hranilac i glava porodice, dok se od žene očekuje da bude upravo žena - supruga i majka, naravno, dobra i požrtvovana. Deca su tu da slušaju i ispunjavaju očekivanja roditelja, jer u suprotnom, među vaspitačkim tehnikama se mogu naći i sredstva, odnosno načini koji uključuju i nasilje.

U Srbiji su izloženost različitim manifestacijama "kulture nasilja", izolacija, materijalno, ali i moralno osiromašenje društva i procesi retradicionalizacije dali veliki doprinos učvršćivanju nasilja kao obrasca ponašanja i podizanju praga tolerancije kada je ono u pitanju. Šta tek reći za nasilje u porodici čijem intenziviranju ovakvi uslovi naročito pogoduju, istovremeno ga eliminisući sa liste važnih društvenih problema koji zahtevaju efikasniju državnu intervenciju.

Ipak, istraživanja nasilja u porodici koja su ukazivala na njegovu opasnost i rasprostranjenost, kao i na neadekvatnost postojeće zaštite, zahtevi organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava i međunarodnih organizacija učinili su da se i naša država okrene ovom problemu. Ali, čini se bez nedovoljno jasnog stava i predstave o tome šta bi sa njim. Bez strategije i bez plana, što doprinosi stvaranju nedelotvorne pravne regulative, na normativnom planu i/ili u praksi.

Tako je i prvi korak učinjen na pravnom nivou koji treba smatrati poslednjim sredstvom u ostvarivanju zaštite najvažnijih društvenih dobara – na krivičnopravnom nivou, pod pritiskom i na brzinu. Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije je u martu 2002. doneo novu inkriminaciju koja je slavljena kao pobeda ženskog pokreta u Srbiji, ali i kao promena odnosa države prema nasilju u porodici. Kao priznanje da postojeća zaštita nije bila adekvatna i kao poruka i pretnja potencijalnim učiniocima. Zapravo, to je bila ideja i nada onih koji su izdejstvovali promene krivičnog zakonodavstva u ovom smislu.

Ubrzo su uočeni i prvi problemi u praksi koji su jasno ukazali na neadekvatnost same inkriminacije, kao i na teško odricanje od već uhodanih obrazaca u reagovanju na nasilje u porodici koji mu odriče značaj i dovode u pitanje smisao same norme. Nepostojanje pratećih mehanizama zaštite i suštinske želje i/ili sposobnosti da se na problem reaguje efikasnije i na normativnom i na praktičnom planu posebni su problemi. Nova inkriminacija, pa i njene kasnije promene i praksa koja je prati nisu doneli efikasniju zaštitu žrtvama nasilja u porodici. Ovo je donekle i razumljivo, jer je iluzorno očekivati da krivično pravo može obezbediti efikasnu zaštitu od nasilja u porodici.

Ono što se postiglo novom inkriminacijom bilo je slanje jasne poruke da je nasilje u porodici "pravo" nasilje, javni, društveni problem, a ne deo porodične svakodnevice i/ili porodični, privatni problem. Međutim, ostaje pitanje da li je to

osnovni zadatak koji treba da se ostvari primenom krivičnog prava? Prosvećivanje? Podsećanje? Ako i odgovorimo potvrđno na ova pitanja, dodaćemo da to nije osnovna funkcija krivičnog prava. I šta je novo delo donelo po pitanju efikasne zaštite žrtava od nasilja u porodici? I kako krivično pravo može da doprinese efikasnoj zaštiti od društvenog problema kao što je ovaj, gde bi prevencija trebalo da bude na prvom mestu? Istina, postoji i preventivna funkcija krivičnog prava, u smislu da samo propisivanje dela i sankcija deluje (zastrašujuće i odvraćajuće) na potencijalne učinioce, a primena normi u konkretnom slučaju, deluje specijalno preventivno u smislu sprečavanja budućih slučajeva. Zastrašivanje kao svrha propisivanja i primene krivičnih sankcija zbog nasilja u porodici? Potrebnije je osvećivanje i prosvećivanje. A u međuvremenu - daleko bolja i kompleksnija zaštita žrtava nasilja u porodici od postojeće.

Jesmo li sa novim delom dobili nešto novo, da li ova inkriminacija predstavlja dobitak i boljatik (osim što pokazuje ili podseća da je nasilje u porodici za osudu, pa i krivičnopravnu)? Jer, novo delo je zapravo jedinstvo "starih", već postojećih dela nasilja, ništa u suštini posebno, drugačije od onoga što je već postojalo. Nesporno, i ovaj korak je imao veliki značaj. Pomenuti – edukativni. I pokretački.

Početak rešavanja problema nasilja u porodici na krivičnopravnom nivou potaknuo je i niz drugih problema čije bi rešavanje trebalo da dovede u red konfuziju po pitanju odnosa društva, odnosno države prema nasilju u porodici, njegovim uzrocima i najefikasnijem načinu reagovanja.

Drugi korak koji je učinjen sa ciljem kreiranja adekvatnije zaštite od nasilja u porodici, u materiji porodičnog prava, odrazio se i na krivičnopravni koncept zaštite. Porodični zakon je uspostavio novi, više paralelni nego komplementarni koncept zaštite od nasilja u porodici i izazvao podele među profesionalcima koji primenjuju krivičnopravne norme, pre svega po pitanju da li postoji dužnost prihvatanja njegovog tumačenja članova porodice ili ne. Definitivno je potvrđeno da je izgradnja sistema zaštite od nasilja u porodici krenula odozgo na dole, od segmenta koji je poslednje sredstvo u odbrani najvažnijih društvenih vrednosti (pa i to nedovoljno promišljeno i sa bitnim propustima) ka matičnoj pravnoj oblasti.

I prekršajnopravna zaštita je, potaknuta aktuelnošću teme i pritiscima od strane već pomnenutih aktera, te njihovim projektnim aktivnostima, vremenom menjana i to najpre na praktičnom nivou, elastičnjom primenom odredbi kojima se zapravo štiti javni red i mir (a posredno član porodice), a potom i noveliranjem zakonodavstva u potrazi za efikasnijim odgovorom na nasilje u porodici i boljom zaštitom žrtava. Takođe, bez jasno uočene veze i odnosa sa drugim vidovima zaštite, dok su i dalje prisutna prebacivanja da se veliki broj slučajeva nasilja u porodici rešava u okvirima prekršajnopravne reakcije umesto u okvirima krivičnopravne zbog pridavanja manjeg značaja ovom problemu, ali i

zbog poteškoća koje stvara određenje bića krivičnog dela nasilja u porodici, tačnije – tumačenje njegovih bitnih obeležja.

Da li onda uopšte možemo govoriti o pravom, koherentnom sistemu pravne zaštite od nasilja u porodici, a posebno o efikasnoj zaštiti žrtava? Negativnom odgovoru na ovo pitanje doprinosi i dosadašnja usmerenost istraživačkih poduhvata na istraživanje parcijalnih problema u vezi sa nasiljem u porodici zbog čega izostaje kompleksno analiziranje različitih oblika pravne zaštite kroz porodično, prekršajno i krivično pravo sa ciljem da se ustanove prepreke stvaranju usklađenog sistema pravne zaštite i u tom smislu preporuče odgovarajuće izmene zakonodavstva. Ovaj rad je upravo pokušaj da se sagledaju svi segmenti aktuelne pravne zaštite od nasilja u porodici, kako na normativnom tako i na praktičnom planu, kao i odnos između njih, a na tragu celovitog i efikasnog sistema pravne zaštite od nasilja u porodici, sa fokusom na zaštitu žrtve. U prvom planu je, ipak, krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici s obzirom na to da je ona i prvi, specifičan, odgovor države na nasilje u porodici, a od samog početka opterećen brojnim problemima i kritikama, kao i zbog (krivično)pravne orientacije same autorke. Kako bi se najbolje sagledao aktuelni pravni odgovor na nasilje u porodici i mogući pravci njegovog razvoja, to je u radu posebna pažnja posvećena međunarodнопravnim standardima i smernicama u ovoj oblasti, te uporednopravnim rešenjima, kako bi se mogli evaluirati dosadašnji rezultati u nacionalnim okvirima, ali i sagledati mogući pravci usavršavanja postojećeg pravnog sistema zaštite od nasilja u porodici.